

γοντο εἰς τὸν βουλόμενον, τὴν ἐκκλησίαν ἐρημώθεισαν, τοὺς τάφους συληθέντας καὶ τὰ ὀστέα βεβηλωθέντα. Φεῦ! Θεάμα φρικτότερον ἔτι ἔμελλον νὰ ἴδω.

Ἠρώτησα τί ἔγειναν αἱ μοναχαὶ καὶ μοι ἀπήντησαν ὅτι μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ στροφείου ὑπηρέτρια ἠδύνατο νὰ μὲ πληροφορήσῃ. Ἡ ὑπηρέτρια αὕτη κατεῖχε τῆς ἡγουμένης τὰ δωμάτια. Ἀνέβην μετὰ σπουδῆς.

Ἡ γυνὴ αὕτη μὲ ἀνεγνώρισεν ἐν τῷ ἅμα.

— Τί ἔγεινε, τῇ λέγω, ἡ ἀδελφὴ Ῥόζα τοῦ Ἐλέους;

Ἀκούσασα τὸ ὄνομα τοῦτο, ὠχρίασεν, ἤρχισεν νὰ τρέμη καὶ χωρὶς νὰ μοι ἀπαντήσῃ ἤναψε κηρίον καὶ ἐζήτησε τὰ κλειδιά.

— Πρὸς Θεοῦ, τῇ λέγω, ποῦ εἶνε ἡ Ῥόζα; ἀπέθανεν;

— Ἄχ! Κυρία μου, ἔλθετε, ἔλθετε ταχέως, τὴν ἐλησμόνησαν.

— Ποῦ τὴν ἐλησμόνησαν;

— Εἰς τὸ κολαστήριον, ὅπου τὴν ἐκλείσαν τὴν Κυριακὴν, πρὶν ἢ φθάσωσιν αἱ ἀρχαί.

— Τὴν Κυριακὴν! καὶ σήμερον εἶνε σάββατον!

Ἐν μιᾷ στιγμῇ κατέβημεν εἰς τὸ κολαστήριον· ἀλλὰ, Κύριέ μου, τί φοβερὸν θέαμα καὶ πῶς δὲν ἔμεινα νεκρά!

Ἡ δυστυχὴς εἶχεν ἀποθάνει ἐκ τῆς πείνης, ὑπῆρχον δὲ προφανῆ τεκμήρια ὅτι ὑπῆρξε σκληρὰ ἡ ἀγωνία τῆς. Τὰ ἐνδύματά τῆς ἦτο κατεσχισμένα, κατεσπασμένος ὁ ἐσταυρωμένος τῆς καὶ ἐκείνη ἔκειτο χαμαί.

Τὴν ἤγειρον· ἦτο νεκρά. Ἡ δεξιὰ τῆς χειρὸς εἶχε κατασχίσει τὰ στήθη τῆς, τὰ λευκά τῆς ὀδόντια, καταφανῆ ἔνεκα τῆς συστολῆς τῶν χειλέων τῆς, ἦσαν ἐμπηγμένα εἰς τὸν ἀριστερόν τῆς βραχίονα.

Οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς μεγάλοι καὶ ἀκίνητοι μὲ ἠτένιζον.

Φοβερὰ συνάντησις! ἔπεσα χαμαὶ κρατοῦσα αὐτὴν ἠγκαλισμένην. Δὲν ἠδυνάμην νὰ τὴν ἀφήσω. Εἶχα χάσει τὰς αἰσθήσεις καὶ τῇ ἐπαύριον, ὅτε συνῆλθον εἰς ἑμαυτὴν, εἶχεν ἔλθει ὁ σύζυγός μου, ὅστις καὶ μὲ ἀπεμάκρυνεν ἐκεῖθεν.

Αὐτὸς, Κύριε, εἶνε ὁ λόγος, δι' ὃν καθ' ἕκαστον ἔτος τῇ 13 Ὀκτωβρίου ἐρχομαι ἐδῶ. Ἐρχομαι νὰ ζητήσω συγχώρησιν ἀπὸ τὴν Ῥόζαν, ἥτις ἐμαρτύρησε δι' ἐμέ. Ἄλλ' ὄχι, εἶμαι βεβαία, ἐν τῷ μέσῳ τῶν βασάνων τῆς δὲν μὲ κατηράσθη. Ἐρχομαι διὰ νὰ παρακαλῶ τὸν Θεὸν νὰ μᾶς ἐνώσῃ ἐν τῇ αἰωνιότητι. . . .

Μόλις εἶπεν ἡ κυρία τὰς λέξεις ταύτας, τῇ ἀνήγγειλαν ὅτι περιμένει ἡ ἄμαξα. Τῇ προσήνεγκον τὸν βραχίονα καὶ ὅτε ἀνέβη εἰς τὴν ἄμαξάν τῆς, «Κύριε, μοι λέγει, ἀνάγκη, πιστεύω, δὲν εἶνε νὰ σὰς συστήσω νὰ μὴ εἴπητε οὔτε τὸ ὀ-

νομά μου, οὔτε τὴν διήγησιν ταύτην εἰς κανένα, ἐν ὄσῳ ζῶ.»

Ἐμαθον ὅτι ἀπὸ τινῶν ἡμερῶν ἡ Κυρία Λουίζα Βενεδικτίνη δὲ Σαιν Σιμών ἀπέθανε. [Etienne Béquet].

ΘΑΝΑΤΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

[22 Ἀπριλίου 1827].

Ἐμάθουεν ἐν Τροιζήνι τὴν ἐθνικὴν συμφορὰν τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη τὴν ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μεταξὺ εὐθυμίας, ὅτε συνελθόντες ἐωρτάζομεν πανηγυρικῶς καὶ μετὰ τινος μεγαλοπρεπείας τὸν προστάτην ἐκείνου, ἀπὸ τῆς εὐδοκίᾶς τῶν ἀγώνων οὐ τινος ἐκρέματο ἡ Ἑλλάς. Ὡς οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ οἰκτεῖοι προσφιλοῦς ψυχρῶραγοῦντος, ἰστάμενοι παρὰ τὴν κλίνην τοῦ ἀσθενοῦς, προσηλοῦσι τὸ βλέμμα ἐπὶ τὸν ἰατρὸν, ἀπ' αὐτοῦ καὶ μόνου προσδοκῶντες βοήθειαν, οὕτω καὶ ἡμεῖς περικυκλοῦντες τὸν κράββατον τῆς ἀποκαμνύουσης πατρίδος, ἠτενίζομεν πρὸς τὸν Καραϊσκάκην, ὡς πρὸς τὴν ἱεράν αὐτῆς ἄγκυραν. Πᾶσα ἄρα ἀπόδειξις τῆς πεποιθήσεως ταύτης καὶ πᾶν τεκμήριον ἀγάπης πρὸς τὸν Γενικὸν Ἀρχηγὸν τῆς Σπεραῆς Ἑλλάδος, ἐνομιζοντο παρὰ πάντων ὡς τις ἐνίσχυσις τῶν πόνων τοῦ μεγάλου ἐκείνου στρατιώτου. Τοιοῦτον σκοπὸν εἶχε καὶ τῆς δμάδος ἡμῶν ἡ συνευθυμία.

Ἵπεκρύπτετο δὲ καὶ ἕτερός τις, ἦττον μὲν τοῦ πρώτου εὐγενῆς, ἐξ ἀνάγκης ὅμως ἐγγύτερος τὴν ὄραν ἐκείνην πρὸς τὴν ἡμετέραν ὑπαρξίν, ὁ ἐξῆς· ἀπὸ τῆς Καθαρᾶς Δευτέρας μέχρι τῆς Λαμπρᾶς, πάντες σχεδὸν ἐτρεφόμεθα τρώγοντες ἄρτον ξηρὸν, καὶ τοῦτον ἐσάκις νηποροῦμεν, καὶ κυάμους ὠμούς ἐκ τῆς παρακειμένης πεδιάδος τοῦ Δαμαλαῆ, ἣν ἡ μεγαλοδωρία τῆς Συνελεύσεως, ὑποσχεθεῖσα ἀποζημίωσιν πρὸς τοὺς ἰδιοκτήτας, ἀφῆκεν ἐλευθεράν. Ἡ τεσσαρακονθήμερος δὲ αὕτη κυαμοφαγία εἶχεν ἀπεξηλώσῃ τοὺς καὶ πρότερον ἐξηλωμένους στομάχους τῶν φιλοσοφούντων περὶ συντάγματος.

Εἰς τί δὲ συνίστατο ἡ λαμπρότης τῆς εὐωχίας;

Πρῶτον μὲν ἐξεγερθέντες ὄρθιοι παρέστημεν εἰς τὴν ἱεράν μυσταγωγίαν ἐν τῷ ἀγροτικῷ ναῷ τοῦ χωριδίου· συμπαρίσταντο δὲ καὶ πάντες οἱ πληρεξούσιοι καὶ οἱ ἐγγχώριοι. Καὶ ὅτε ὁ λευχείμων λεβίτης, φέρων εὐλαβῶς τὰ Ἅγια, ἔστη ἐν μέσῳ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀνυψώσας πρὸς οὐρανὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς νυχήθη ὑπὲρ τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν μαχομένων, ἡ μήπω κεκμηκυῖα ὄρασις μου εἶδε καταρρέοντα τὰ δάκρυα τοῦ περιεστώτος λαοῦ, καὶ τὰς ἀκοάς μου προσέβαλεν ὁ ἐκ τοῦ γυναικωνίτου κοπετός· διότι, τὴν ὄραν ἐκείνην, πατρίδα, γονεῖς, ἀδελφοὺς, συζύγους, τέκνα, πάντα τὰ φίλτατα τῆς καρδίας ἡμῶν ἐβλέπομεν κρεμᾶμενα εἰς χεῖ-

λος ἀβύσσου, καὶ μόνον ἐκείνον οὐτινος τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα ἐβάσταζεν ὁ γέρον ἱερεὺς, ἰσχύοντα νὰ σώσῃ αὐτά.

Ὅτε δὲ μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας ἐξεληθόντες προσηγορούμεν ἀλλήλους, εὐχόμενοι νὰ εἰσακουσθῇ ὅσον τάχιον ἢ τελευταία αὕτη δέσεις τοῦ μυσταγωγοῦ, «Εὐλογία Κυρίου καὶ ἔλεος ἔλθοι ἐρ' ὑμᾶς», παιδρότης ἄρατος περιεχύθη εἰς τὰ πρόσωπα τῶν παροστώτων ἐνόμιζες ὅτι τρώντι ἠλέησε τὴν Ἑλλάδα ὁ Θεός. Τοιαύτη ἡ παραμυθία, ἦν ὡς βάλσαμον ἐπιχέει εἰς τὰς συντετριμμένας καρδίας ἢ ἐκκλησία. Τὸ θυσιαστήριον, αἱ εἰκόνες, τὰ θεῖα λόγια, τὸ ὑπερφύδεις τῆς τελετῆς, ἢ περίξ σιωπῆ, ὡς καὶ ἡ εὐωδία τοῦ ναοῦ, ἀποσπῶσιν ἀπὸ τῶν ἐπιγείων τὸν νοῦν, καὶ ἀνάγουσι μετάρσιον εἰς κόσμον ἐλπίδος, πίστεως καὶ ζωῆς. Ὁ φόβος ἐκλείπει τότε, διότι ἡ ἀήττητος χεὶρ τοῦ Παντοκράτορος ἀντιλαμβάνεται τῶν φοβουμένων, καὶ ἡ πυρίνη ῥομφαία τοῦ Ἀρχαγγέλου φαίνεται διώκουσα μακρὰν τὸν ἐχθρόν.

Οὕτω καὶ ὅταν μακρὰν τῆς πατρίδος, μακρὰν τοῦ ζωογόνου θάλλους τῆς μητρικῆς ἀγάπης, περιφερόμενος μεταξὺ ξένων, εἰσέρχῃσαι εἰς ἐκκλησίαν, ἀνεκλάλητος παραμυθία κατακηλεῖ τὴν καρδίαν σου, διότι ἐκεῖ, ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, δὲν εἶσαι πλέον ξένος.

Μετὰ δὲ τὴν λειτουργίαν συνελθόντες ἀνέβημεν εἰς θέσιν, ἦν εἶχομεν ἐκλέξει τὴν προτεραίαν ἵνα συνευφρανθῶμεν, ὑπεράνω τοῦ χωριδίου, παρὰ τὴν ὑπόρειαν τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους, σκιαζομένην οὐχὶ ὑπὸ δένδρων, ἀλλ' ὑπὸ βράχου ἀποτόμου καὶ ἀποτόμως προκύπτοντος. Καὶ ἐνταῦθα συναθροισθέντες, δέκα ἢ δώδεκα, συνευαῶμεν τὴν τράπεζαν ὑποσυρίζοντες καὶ χαριεντιζόμενοι, ἐνῶ ἡ κνίσσα τοῦ ὀπωμένου ὀβελίου ἀμνοῦ

«οὐρανὸν ἔχει ἐλισσομένη περὶ καρπῶν» καὶ διωκομένη ἀπ' αὐτοῦς ζεφυρίτιδος, ἐκνίξει τοὺς λαίμαργοῦντας ὀφρανητῆρας ἡμῶν, οὐχὶ τεσσαρακονθήμερον ἀλλ' ἐτήσιον διερχομένουσ τὸ τῆς νηστείας πέλαγος.

Ὅποια δὲ ἡ τράπεζα καὶ τίνα τὰ παρατεθέντα;

Τράπεζα μὲν ἦτο ὁ θαλερὸς τάπης τῆς Δήμητρος ἐφ' οὗ κατακλιθέντες διεσταυρώσαμεν τοὺς πόδας, τρυβλία δὲ, φύλλα χλοερὰ ἀπὸ τῶν παραφυομένων δενδρίων καὶ θάμνων, μάχαιραι καὶ περόναι τὰ δέκα δάκτυλα ἐκάστου, καὶ σιτία ὁ μοσχοβόλος ὀβελίας, καὶ εὐρύς κλάδος ὀξυγάλακτος. Συμπαρέκειτο δὲ καὶ ῥητινίτης,

«ἠδὲς, ἀκηράσιος, θεῖον ποτόν», πρὸ πάντων ἄφθονος, διότι ὁ δωρήσας αὐτὸν συμπότης, χωλὸς μὲν τὸν πόδα, ἀρτίους ὅμως φιλῶν τοὺς βακχεῖους καὶ ὑποβακχεῖους πόδας τῶν στίχων, δι' ὧν κατεπόντιζε τὰς ταλαιπώρους ἀκοὰς τῶν ἀκρατῶν, ἀνεφώνει συχνὰ πυ-

κνὰ, ἀνά πᾶν νέον ἀναγρᾶρισμα, «οἶνον μὴ παρέντος ἀτερπέα δειπνα τραπέζης.» Ὀνομάσαμεν δὲ καὶ συμποσίαρχον πρὶν ἢ καθήσωμεν. Καὶ ἐπειδὴ ἔτυχε ν' ἀγαπῶμεν πάντες οἱ συνεστιάμενοι τὴν πειθαρχίαν, ἔπεσεν ὁ κληρὸς ἐπὶ ἄνδρα, «ἀθασκάντως ῥίνα τρίπηχυν ἔχοντα», κατὰ τὸν ἐπιγραμματοποιόν, ἧς ὁ κωδωνόκροτος ῥόγγος ἐκάλει τοὺς ἀτακτοῦντας εἰς εὐταξίαν.

Μόλις δ' ἐσπραγίσθημεν, ὡς ἔθος, διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, καὶ ἰδοὺ σπεύδων ὁ φουστανελοφόρος ὀπτανεὺς παρέθηκε τὸν ὀβελόν. Γονυπετήσας δὲ καὶ κυρτωθεὶς ἐπ' αὐτοῦ, διέτεμνε τὸ ἀρνίον διὰ τῶν δακτύλων ἀντὶ κοπίδος, καὶ ἔλειγεν ὀσάκις ἐκκίοντο, ἢ συνέθλιβε τὸν λοβὸν τοῦ δεξιοῦ ὤτιου. Ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας ἀπέματτε πολλάκις διὰ τῆς φουστανελλας, ἧς αἱ πρυφαί, Κύριος οἶδε, πόσα ἔκρουπον στίφη ἀναιμάκτων ζωῶφιων, τῶν ἀναποσπάστων τούτων συντρόφων τῶν Ἑλλήνων ἐφ' ὄλου τοῦ ἀγῶνος.

Ἡμεῖς δὲ τανύσαντες τὰ ὄμματα ἐτῆλεσ κοπούμεν βουλιμιῶντες τὰ κοπτόμενα, ἕως οὗ, ὑποσημήναντος τοῦ συμποσίαρχου τὸ εἰς ἔφοδον, ὀρμήσαμεν ὡς ἐπὶ μάχην καρτεράν ἐπ' αὐτά. Καὶ ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν δὲν ἤκουες, ἀντὶ δούπου ἀσπίδων, καὶ ἀλαλαγμῶν, καὶ παιάνων, εἰμὴ ὀδόντων πάταγον, καὶ ῥωθῶνων μυχισμὸν, καὶ χειλέων κελάδημα· οὐδ' ἔβλεπες εἰμὴ χεῖρας δι' ἠλεκτρικῆς δυνάμεως κινουμένας, καὶ μεταφερούσας εἰς τὰ στόματα χαρὰς εὐαγγέλια, πλουσιοπάροχα λέγω κρέατος καὶ ἄρτου τεμάγια.

Μετὰ τὴν πρότην δὲ ταύτην ἀκατάσχετον ἔφοδον, ὁ συμποσίαρχος ἀνκλύψας, προσέταξεν ἀνακωχῆν καὶ σπονδὰς πρὸς ἐπικύρωσιν αὐτῆς. Ὁ δὲ παῖς ὑπακούων εἰς τὸ πρόσταγμα, περιέφερε κίκλω μεσόμφαλον βομβυλίον, ἔν λαβόντες ἕκαστος κατὰ σειρὰν καὶ εὐχηθέντες Καλὴν ἔλευθερίαν, ἀνεγρᾶρισαν βλέποντες πρὸς οὐρανόν. Τινὲς δὲ καὶ ἐκυλικηγόρησαν πρὸ τῆς φιλοτησίας, ἀξιοῦντες ὁμόνοιαν, ἧς ἄνευ, ἔλεγον, ἀδύνατον νὰ εὐδοθῆ ὁ ἀγών. Καὶ τραπέντες ἐκ νέου ἐπὶ τὸν ἀμνὸν ἐθιονησάμεθα, ὡς ἐθιονήσατο τὰ τέκνα τοῦ ἀλώπεκος ὁ ἀετὸς τοῦ μύθου, πάσας τὰς σάρκας αὐτοῦ, καὶ πολλάκις γεμίσαντες ἐκένωσαν οἱ φίλοινοι τὸν βομβυλίον. Μεταβαλόντες δὲ εἰς μιστύλην, δι' ἔλλειψιν κοχλιαρίων, τὸν ἄρτον ἡμῶν ἐμιστυλησάμεθα ἀμφοῖν χεροῖν, οὐχὶ τῶν δημοσίων, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοφάνης διὰ τινὰς τῶν καθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ τοῦ περιχομένου τοῦ κάδου. Καὶ οὕτω χορτασθέντες ἐπεδόθημεν εἰς ψαλμοὺς, παιανίσαντες κατὰ σειρὰν ὁ μὲν τὸ Λαμπρὰ Ἑλλάς, ὁ δὲ τὸ Τί καρτερεῖτε, ὁ τρίτος τὸ Ἑλληνας συμπατριῶται, καὶ ἄλλος ἄλλο, ἐκ τῶν πολλῶν ἁσμάτων ἃ τίνα οὐδεὶς μὲν σήμερον ἐνθυμεῖται,

συνέττατε δὲ τότε ὁ ἐνθουσιασμός. Ἀλλὰ καὶ ἀνκλιθέντες ἐμουσικευόμεθα, ἕως οὗ καθεσθέντος τοῦ ὕπνου ἐπὶ τὰ βλέφαρα ἡμῶν, αἱ φωναὶ ἐγένοντο μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀσθενέστεραι καὶ ἐπὶ τέλους ἐξέπνευσαν.

Ὅποια ἄρα ὄνειρα ἐπεσκέφθησαν ἡμᾶς ἀγνωστὰ. Ἐνθυμοῦμαι μόνον ὅτι μόλις ἀφυπνίσθημεν, καὶ ἄγγελος μελανοπτέρυξ, ἐλθὼν μετὰ σπουδῆς, ἐκόμισε τὴν τρομερὰν ἀγγελίαν ὅτι ἐφρονεῦθη ὁ Καραισκάκης. Ἡμεῖς ὅμως, τοσαύτην πεποιθήσιν εἶχομεν ὅτι ὁ περὶ τὰς Ἀθήνας στρατάρχης ἦν τὸ τελευταῖον ὄργανον τῆς Θεῆας Προνοίας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ἐδισταζόμεν νὰ πιστεύσωμεν τὴν ἀπαισίαν εἰδήσιν. Ἀλλ' ὅτε καταβαίνοντες δρομαῖοι πρὸς τὸ χωρίον εἶδομεν σεσωρευμένους καὶ δακρύνοντας πληρεξουσίους καὶ λαὸν, ἐξέλιπε πᾶς δισταγμός. Καὶ ὅτε ἐξεγερθέντες τὴν ἐπιούσαν συνεδρέυσσαμεν οἱ μὲν εἰς τοῦ προέδρου τῆς Συνελεύσεως, οἱ δὲ εἰς τοῦ στρατάρχου τῆς Πελοποννήσου ζητοῦντες παρηγορίαν, ἢ ἀλλοίωσιν τῶν προσώπων ἐμπαρτύρι ὅτι πάντες διῆλθον τὴν νύκτα ἀγρυπνοῦντες καὶ ὀδυνώμενοι. Οὐδεὶς ἦνοιγε τὰ χεῖλη, οὐδεὶς εὗρισκε λόγους ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὸ ἄλγος τῆς καρδίας αὐτοῦ, οὐδεὶς εἶχεν ἰδέαν τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ. Ἡ σιωπὴ ἦτο βαθυτάτη καὶ πένθιμος ὅτε ὁ Κολοκοτρώνης, λύσας πρῶτος αὐτὴν εἶπεν· «Ὁ χαμός, ἀδελφια, εἶναι μεγάλος· ὁ Θεὸς ὅμως εἶναι μεγαλήτερος.»

Καὶ μετ' ὀλίγον κατεβαίνομεν ἀθρόοι πρὸς τὴν ἀπέναντι τοῦ Πόρου παραλίαν, ἵνα παρασταθῶμεν εἰς τὴν κηδεῖαν τὴν παρασκευασθεῖσαν κατ' ἐντολὴν τῆς Συνελεύσεως ὑπὸ τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ καταβαίνοντες ἐποιούμεθα λόγον, ὡς οἱ περὶ τὴν κλίνην τοῦ Περικλέους, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ πεσόντος, καὶ ἀναμετροῦμεν τὸ πλῆθος τῶν τροπαίων. Ἐνθυμηθῆτι, ἔλεγεν οὗτος, ὅτι μόλις διακοσίους στρατιώτας ἔχων ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῆς Στερεᾶς, καθήρτισεν ἐντὸς ὀλίγου πολυάριθμον στρατιάν. Ἡμῖν παρῶν, ἔλεγεν ἕτερος, ἐν Ἐλευσίνι, ὅτε μαθόντες οἱ στρατιῶται τὴν ἔλευσιν τοῦ Κιουταχῆ, ἤρxisαν νὰ λειποτακτῶσι, καὶ παρεκίνουν καὶ αὐτὸν νὰ φύγῃ· οὗτος ὅμως ἀγανακτήσας, «Ἵπάγετε ὅπου θέλετε, ἀνέκραξεν, ὁ Καραισκάκης δὲν ἀφίνει τὴν θέσιν του. Καὶ ὅταν σᾶς ἐρωτήσουν τί ἐκάματε τὸν ἀρχηγόν σας, μὴ δυσκολευθῆτε ν' ἀποκριθῆτε ὅτι τὸν παρεδόσαμεν εἰς τὸν ἐχθρὸν, διότι δὲν συγκατένευσε νὰ λειποτακτῆσῃ.» Ἔτερος δὲ πάλιν ἐξίμνει τὴν τάξιν καὶ τὴν πειθαρχίαν, ἢ ἠγωνίζετο νὰ διατηρήσῃ εἰς τὸ κατὰ τὴν Ἀττικὴν στρατόπεδον, λέγων συνεχῶς πρὸς τοὺς περὶ αὐτόν· «Ἐὰν φερώμεθα πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν χωρίων χειρότερα καὶ τοῦ ἐχθροῦ, πῶς θέλετε νὰ λάβωσι τὰ ὄπλα;» Ἄλλοι ἐξίστό-

ρουσαν τὴν περὶ Ἀράχωβαν ἐνδοξὸν μάχην καὶ τὸ ἀνεγερθὲν τρόπαιον τῶν Ἑλλήνων, ἄλλοι τὴν τῶν Σαλῶνων καὶ τοῦ Διστόμου, καὶ ἄλλοι τὸ ἐπίμονον καὶ στρατηγικόν, πρὸς τούτους δὲ καὶ τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν πραότητα τοῦ ἀνδρός, ὃς ἐν πράγμασι πολλοῖς καὶ μεγάλας ἀπεχθείαις, ταῖς μετὰ Σουλιωτῶν ἰδίως, ἐτήρησε.

Καὶ τοιαῦτα μνημόσυνα ἐπαναλαμβάνοντες ἐψυχαγωγούμεθα ἕως οὗ ἤλθομεν εἰς τὴν παραλίαν, ὅπου ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς ἐψάλλον τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν. Καὶ ὅτε ὁ ῥήτωρ τοῦ ἀγῶνος ἀναβάς χλοερὸν γήλοπον παρέστησε τὸ μέγεθος τῆς ἀπωλείας, ὅτε ἀνέμνησε πρὸς ἡμᾶς ὅτι «ἀπὸ τὰς κορυφᾶς τοῦ Μακρυνόρους καὶ τὰ παράλια τῆς Ἀκαρνανίας ἕως εἰς τὰ πέριξ τῆς Ἀττικῆς, φῶς ἐλευθερίας καὶ δόξης ἐχύθη εἰς τὴν χώραν ταύτην, δούλην καὶ σκοτεινὴν οὖσαν, διὰ μόνης τῆς ἰσχυρᾶς τοῦ Καραισκάκη δεξιᾶς», φωνὴ γοερὰ, φωνὴ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀντηχήσασα κατὰ τὴν τροϊζηνίαν ἀκτὴν, συνανεμίγη μετὰ τῶν ὀδυρμῶν τῶν ἀπέναντι κατοίκων τοῦ Πόρου, καὶ οὐδεὶς συγκατένευε νὰ παρηγορηθῇ, προαισθανόμενος ἴσως τὴν προσεχῆ κατὰ τὸ Φάληρον συμφορὰν.¹

Η ΝΟΗΣΙΣ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Ἀναντιρρήτως ὁ ἄνθρωπος εἶνε τὸ ὑπέρτατον τῶν ζῶων ἅτε ἀποτελῶν τὸ ἔσχατον καὶ ὕψιστον τῆς ὀργανικῆς ζωῆς σημεῖον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλ' εἶνε ἀδύνατον ἐν τῇ φυσικῇ κλίμακι νὰ εὔρη τις τηλικαύτην μεταξὺ δύο ὄντων διαφορὰν, ὅσην μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀλόγων ζῶων ἀφ' ἑτέρου. Τὰ μεταχειρίζεται ὁ ἄνθρωπος τὰ ζῶα ὡς χρήσιμα εἰς τὸν βίον του ἢ τὰ καταδιώκει ὡς βλαβερὰ, τὰ κατατάσσει εἰς τάξεις ἐπιστημονικὰς ἵνα εὐχερέστερον μελετήσῃ ἐπ' αὐτῶν καὶ διδῆτὴ τὸν ὀργανισμὸν αὐτῶν, ἐνίοτε δὲ προσελκύεται πρὸς αὐτὰ διὰ συμπαιθείας, ἢ γενεῖν ἢ ἐπὶ πολὺν χρόνον μετ' αὐτῶν συμβιώσας. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ὑπάρχει μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ζῶων συνεννόησεως τρόπος, ἐγένετο χρεια νὰ εὔρη ὁ ἄνθρωπος τὸ μέσον ἵνα συγκοινωνῇ πρὸς τὰ ὄντα τὰ ὑποδέστερα. Ἀλλ' εἰς τοῦτο ὀλίγον προσέσχον τὸν νοῦν οἱ ζωολογοῦντες· διότι οὗτοι φροντίζουσι μᾶλλον περὶ τοῦ κρανίου τοῦ ἐλέφαντος ἢ τῶν πτερυγῶν τοῦ πτηνοῦ ἢ τῆς σπονδυλικῆς στήλης τῶν ἰχθύων παρὰ περὶ τῆς νοήσεως καὶ τῶν στοιχειωδῶν ὅλων συναισθημάτων τοῦ ἀλόγου ζῶου. Καὶ ὅμως εἶνε ταῦτα πολὺ ἱκανώτερα ἢ ὅσον κοινῶς νομίζεται εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀνθρωπίνην φωνήν. Οἱ Ἰνδοὶ ὀμιλοῦσι πρὸς τοὺς ἐλέφαντας καὶ οἱ ἐλέφαντες ἐννοοῦσι τοὺς Ἰνδοὺς, δι' ὠρισμένην δὲ φωνῶν διευσθύνουσι τὰς καμήλους οἱ Ἀραβες. Ὁ συγγαφεὺς τῆς μελέτης, ἐξ ἧς ἠντλήθησαν τὰ ὀλίγα ταῦτα, διηγεί-

1. Ἰστορίαι καὶ ἀναμνηστικαὶ, σελ. Ν. Ἀργυροῦ.